

Prikazi knjiga / Review Article

Sinteza, ipak!

Rasim Hurem, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu 1941–1945*, Zagreb – Sarajevo: Plejada – BNZG – University Press, 2016. Str. 398, ISBN 978-9958-673-39-9.

U potencijalnoj historiji bosanskohercegovačke historiografije, ako i kada takvo nešto bude napisano, ime Rasima Hurema bit će zabilježeno drugačije u odnosu na druge historičare, odnosno, neminovno će uz njegovo ime biti istaknuto da se, kao profesionalni historiograf, među prvima odvažio pojedine teme iz bosanskohercegovačke, ali i jugoslavenske historije Drugog svjetskog rata, pitanje krize narodnooslobodilačkog pokreta naprimjer, obraditi kako i priliči historičaru profesionalcu – dakle, profesionalno, a drugačije od društveno-politički poželjnog, kakvo je uglavnom bilo predstavljanje Drugog svjetskog rata u vrijeme kada je, sedamdesetih godina 20. stoljeća, Rasim Hurem stasavao u ozbiljnu historiografsku figu u. Ovakva tvrdnja, uz djelimično ushićenje istaknuto u naslovu nisu bez razloga našli svoje mjesto na samome početku ovoga teksta. Naime, nemoguće je razumjeti značaj pojavljivanja ove knjige bez prethodnog razumijevanja mjesta i uloge koju je imala Huremova, isprva nagrađivana, a potom bestidno osporavana knjiga *Kriza narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942. godine*. S druge strane, u historiografiji kakva je bosanskohercegovačka pojavljivanje sintetskog djela o određenom historijskom periodu samo je po sebi vrijedno pažnje budući da nismo baš u prilici susretati se sa sintetskim djelima bilo bosanskohercegovačke historije uopće, bilo njenih pojedinih dijelova. U slučaju knjige *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu 1941–1945*.

može se kazati, dakle, da se, bez obzira na evidentne nedostatke ove knjige, ipak radi o sintezi historije Bosne i Hercegovine u Drugom svjetskom ratu, iako pojedini periodi Drugog svjetskog rata nisu obrađeni u jednakom omjeru, i koja će, s pravom, preuzeti tu kvalifikaciju knjizi koju smo do sada, u nedostatku bilo kakve druge, smatrali sintezom historije Bosne i Hercegovine u Drugom svjetskom ratu, a radi se o knjizi Envera Redžića.

Bosanskohercegovačkoj historiografskoj javnosti, ali i šire od toga, Rasim Hurem poznat je kao autor koji je cijeli radni vijek proveo u Institutu za istoriju, prošavši sva zvanja, od asistenta do naučnog savjetnika, a koji je, opet, kao autor uglavnom pisao o temama iz historije Bosne i Hercegovine u Drugom svjetskom ratu. Među njegove najznačajnije istupe svakako je moguće ubrojati i stavove iznesene u diskusijama nakon objavljivanja knjige *Kriza narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942. Godine*, u kojima je postojano i dostojanstveno branio svoje profesionalne stavove bez obzira što se nasuprot njemu nalazio gotovo cijeli kolektiv kolega iz Instituta za istoriju, koji je na taj način podržavao tadašnju društveno-političku elitu u Bosni i Hercegovini, koja je Huremove stavove smatrala nedopustivim. Opredijeljenost da historiju Bosne i Hercegovine u Drugom svjetskom ratu pokaže onakvom kakva je bila na temelju vlastitih istraživanja iskazivao je praktično do kraja života, na čijem samom kraju je nastala knjiga o kojoj je ovdje riječ.

U njenom, pak, priređivanju za objavljivanje učešća su uzeli supruga preminulog Hurema te Dino Mujadžević i Ilija Ranić. Oni su se, dakle, prihvatili veoma značajnog, ali i izuzetno nezahvalnog posla priređivanja i davanja na uvid javnosti Huremovog rukopisa, nakon što ga je smrt 2008. spriječila da to sam učini. Ovi podaci nisu bezrazložno navedeni jer je jedna od glavnih karakteristika ove knjige činjenica da se radi o djelu koje je nastajalo godinama i da se to u njenim pojedinim dijelovima osjeti bilo da se radi o nivou interpretacije ili, pak, kontekstualiziranju autorskih stavova u skladu s dometima drugih istraživanja pojedinih konkretnih pitanja iz historije Bosne i Hercegovine u Drugom svjetskom ratu. I, kako je već prethodno navedeno da ova Huremova knjiga nije sve aspekte Drugog svjetskog rata u historiji Bosne i Hercegovine tretirala na ravnomjeran način, što može biti upravo zbog činjenice da ga je smrt pretekla u zatrućivanju cjeline, a to je u slučaju sinteza zapravo izuzetno važna završna epizoda istraživačkog i autorskog doprinosa rješavanju zahvaćene cjeline, pojedina su pitanja bosanskohercegovačke historije iz Drugog svjetskog rata u ovoj knjizi urađena na nivou njegove prethodno spomenute knjige o Krizi NOP-a u Bosni i Hercegovini, dakle izuzetno temeljito i odgovorno.

Strukturalno, knjiga *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu 1941–1945* sadrži deset poglavlja – cjelina, čiji se tematsko-hronološki aspekti razlikuju po obimu, načinu elaboracije, kao i ukupnom historiografskom dometu i na tom se mjestu najbolje može potvrditi teza o tome kako su pojedina pitanja iz bosanskohercegovačke historije Drugog svjetskog rata ovom knjigom detaljno elabori-

rana, odnosno predstavljena u njihovom gotovo punom opsegu, dok su neka druga pitanja evidentirana, otvorena, ali ne i dovedena do kraja. To, dakako, ne umanjuje značaj knjige kao cjeline, naročito u historiografskom kontekstu kakav je bosanskohercegovački. Generalno, pak, prvi dio knjige, odnosno poglavlja koja govore o aprilskom ratu i okupaciji, zatim Bosni i Hercegovini u teritorijalno-političkom okviru Nezavisne države Hrvatske, ustanku 1941. i njegovim fazama, te razvoju i afirmaciji antifašističkog pokreta čine najobimniji i sigurno najkvalitetniji dio ove knjige. Na ovim se pitanjima, naime, praktično vidi višedecenijski mukotrpan istraživački rad i napor da se iz arhivskih dokumenata i literature prikupe i sistematiziraju brojni detaljni pokazatelji vojnog potencijala jugoslavenske vojske, vojničke i taktičke nadmoći okupatora, ali i strukturalne, socijalne i političko-ideološke pretpostavke ustanka 1941. kao i svih promjena nastalih usljed urušenog poretka prethodne vlasti, s jedne strane, i nastojanja da se u ratnim okolnostima ustanove institucije nove vlasti, koje zbog ideološke pozadine i aktivnih represivnih mjera prema lokalnom stanovništvu, uključujući nasilje i zločin, za posljedicu imaju novu spiralu nasilja, umjesto pacifikacije stanja na terenu, što je, navodno, bila prvobitna intencija takvih nastojanja. Drugi dio knjige, obimom i dometom manji od prvoga, tretira pitanje četničkih, italijanskih, njemačkih i partizanskih zločina, zatim elaborira pitanje različitih varijanti i opcija muslimanske politike u toku rata te pitanje uspostavljanja državnosti Bosne i Hercegovine. Upravo u odnosu između prvog i drugog dijela ove knjige vidimo, ustvari, koliko su istraživački rad i orijentiranost Rasima Hurema prema pitanjima iz prvih godina Drugog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini, odnosno pitanje istraživanja karaktera ustanka 1941, krize NOP-a s kraja 1941. i početka 1942. našli svoga odraza i u ovoj knjizi, odnosno, koliko je rad na projektu „Historija Bosne i Hercegovine 1941–1945.“ u Institutu za istoriju 1980-ih godina ostao mjestimično parcijalan. Zbog općih okolnosti 1990-ih i formalnog okončanja autorove radne karijere 1991. godine, zapravo je bilo potrebno da se na pojedinim pitanjima tretiranim u drugom dijelu ove knjige još radi, u čemu je Rasim Hurem bio spriječen, dijelom zbog činjenice da se u mirovini 2000-ih posvetio ovome poslu privatno, a dijelom i zbog toga što je u tome bio prekinut smrću 2008. godine. No, bez obzira na sve navedeno, iz ukupnog rukopisa koji je priređen kao knjiga ipak je vidljiva cjelina i to je najvažnije saznanje koje možemo imati o ovom djelu.

U elaboraciji ključnih tema vezanih za početak Drugog svjetskog rata na teritoriju Bosne i Hercegovine Hurem koristi argumentaciju kakvu smo imali prilike vidjeti i u njegovim prethodnim radovima objavljivanim u decenijama iza nas. Stoga se može kazati kako je ova Huremova knjiga u svojim pojedinim segmentima ustvari pokazatelj cjelokupnosti jednoga životnog vijeka posvećenog velikoj historiografskoj temi. Premda se radi o velikoj temi, temi Drugoga svjetskog rata, pored pitanja karakterističnih za vojnu historiju, kao što su naprimjer operacije okupatora i ustaničke aktivnosti te ideološko raslojavanje među ustaničkom masom, nakon čega slijedi kristaliziranje onoga što će postati antifašistički

pokret, za razliku od domaćih kolaboracionističkih grupa, Hurem u svojoj knjizi elaborira i pitanja ratne ekonomije, odnosno, pitanje privrede Bosne i Hercegovine u programima okupacionih sila, političko-vojnu podjelu na interesne zone, čija je pozadina usko vezana za ekonomske interese okupatora te angažman radne snage iz Bosne i Hercegovine u Njemačkoj. Nadalje Hurem detaljno obrazlaže političke, društvene i socijalne pokazatelje među narodima u Bosni i Hercegovini u odnosu prema ustanku 1941. godine pretpostavkama za uspjeh, odnosno neuspjeh pri široj društvenoj mobilizaciji, a s ciljem priključivanja ustanku, i ponajviše poteškoćama koje su pratile razvoj precizno određene antifašističke linije u vremenu kada nije bilo jasno određeno koje domaće vojne grupe vode isključivu borbu protiv okupatora, a koje imaju dileme u tom pristupu. Na takvim je postavkama prošla gotovo cijela 1941. godina, od aprilskog rata do početka 1942. godine, nakon koje je moguće znatno jasnije promatrati vojno-političke poteze antifašističkog pokreta kao i mnogo lakše razlikovati četnike i partizane. S obzirom na predratni socijalni karakter jugoslavenskog, odnosno bosanskohercegovačkog društva, za razumijevanje pitanja ustanka i njegovoga uspjeha, odnosno uspjeha antifašističkog pokreta uopće, posebno je bilo važno istražiti odnose između sela, većinskog segmenta društvene zbilje, i grada, u kojem su društvene, ali i idejne promjene lakše nalazile plodno tlo, što je zapravo bilo jedno od velikih pitanja s kojima se antifašistički pokret na kraju ipak uspio izboriti iako je prolazio kroz krizu tzv. „lijevih skretanja“. Pored navedenog, Hurem u knjizi analizira i domete ilegalnih aktivnosti NOP-a u gradovima te njihove refleksije na pitanja usko vezana za ustanak.

Kako se može vidjeti i iz ovog predstavljanja Huremove knjige, ali i drugih reakcija koje je ova knjiga do sada već izazvala, težište u razumijevanju Drugog svjetskog rata suštinski je stavljeno na njegov sami početak, odnosno, na pitanje okupacije i ustanka. To, dakako, nije bez valjanog razloga, jer se suštinski radi o ključnom pitanju rata. Sve ostale teme koje Hurem tretira u ostatku svoje knjige zapravo su samo hronološko-tematski posložena razvojna linija događanja u Drugom svjetskom ratu, čiji su se ključni događaji ustvari desili do sredine rata. Tako je značajna pažnja posvećena jačanju partizanskog, narodnooslobodilačkog pokreta, njegovom djelovanju na teritoriju nazvanom Bihaćka republika, zatim pitanju ratnih zločina i broju ubijenih tokom rata. Na tom mjestu Hurem je prezentirao većinom poznate rezultate dosadašnjih istraživanja, ali je prednost ovakvoga pristupa upravo u tome što se pitanju broja stradalih pristupalo na različite i veoma oprečne načine, pa se Huremov pristup čini uravnoteženim jer se, nakon čitanja ovih dijelova knjige ne ostavlja mnogo prostora manipuliranju iznesenim brojkama.

Jedno veliko pitanje iz historije Drugog svjetskog rata, pitanje muslimanske političke situacije u vrijeme rata obrađeno je kao posebna cjelina, poslije čijeg se iščitavanja dolazi do zaključka o stvarnim dometima destrukcije Drugog svjetskog rata jer se vidi obim raslojenosti muslimanske političke participacije i akcije,

uspjeha i neuspjeha, i izuzetno vidljive dezorijentiranosti, kako se može vidjeti iz muslimanskog učešća u institucijama vlasti Nezavisne države Hrvatske, gdje se dodatno vidi učešće onih u ustaškom segmentu vlasti, zatim administraciji, ali i onih koji protiv takve vlasti i njenoga karaktera dižu svoj glas – Hurem, dakle, govori i o muslimanskoj participaciji u vrhu političkog i upravnog sistema Nezavisne države Hrvatske, ali i o muslimanskim rezolucijama iz 1941. godine, te pitanjima stvaranja muslimanskih milicija lokalnog dometa i karaktera, idejama o autonomiji Bosne i Hercegovine i nastojanju da se Bosna i Hercegovina izdvoji iz administrativnog aparata NDH. Tu je, dakako, i pitanje muslimanske saradnje sa četničkim pokretom Dragoljuba Draže Mihailovića, razlozima za takve političke poteze i neuspjesima takvih akcija. Zaokruženost cjeline političkog prostora Bosne i Hercegovine i njegove sudbine u Drugom svjetskom ratu Hurem je elaborirao završnim poglavljem o uspostavljanju državnosti Bosne i Hercegovine, odnosno Komunističke partije Jugoslavije prema državno-pravnom uređenju jugoslavenske države i poziciji Bosne i Hercegovine te segmentima izgradnje federativnog sistema u toku rata. Knjiga, na kraju, sadrži i kraći sažetak na engleskom jeziku te detaljan pogovor urednika Dine Mujadževića o Rasimu Huremu i njegovom djelu.

Sudeći prema tekstovima predgovora i pogovora ove posthumno objavljene Huremove knjige, ali i prema do sada evidentiranim refleksijama na njeno objavljivanje, veliko je pitanje bilo može li se jedan ovakav rukopis smatrati sintezom i zbog čega se takva kvalifikacija može, odnosno ne mora nužno dati. Insistiranje na tome čini se da ipak nije toliko važno u pratećoj diskusiji, koliko je važna činjenica da se s pojavljivanjem ove knjige ustvari vidi razvojna linija u historiografiji u smislu da se s ovom Huremovom knjigom otišlo korak naprijed u ostvarenju cilja, koji je identičan svima onima koji bi željeli vidjeti napredak bosanskohercegovačke historiografije, a to je da je sinteza potrebna i moguća, te da je Hurem u tom smislu ipak sintetizirao cjelokupni svoj životni rad i načinio sintezu koja bosanskohercegovačkoj historiografiji, želimo li joj napredak, otvoreno ukazuje na potrebu daljeg razvoja takvoga pristupa u historiografiji. Znamo li, pak, da su među istaknutijim imenima bosanskohercegovačke historiografije koji su imali izražen smisao za sintetsko prezentiranje svoga rada uglavnom ljudi koji više nisu među živima, preostaje uvjerenje da će mlađa generacija historičara, izvukavši pouke iz njihovih primjera, hrabrije krenuti u pisanje nove sinteze historije Bosne i Hercegovine u Drugom svjetskom ratu, ali i sinteza uopće.

Amir Duranović